

ORTAÇAĞ İSLAM TIBBINDA VE TÜRK TIP TARİHİNDE EGZAMA TEDAVİSİ

Elif ATICI*

ÖZET

Bu çalışmada, Ortaçağda İslam dünyası hekimlerinden Al-Kindi, Razi, Mecusi Ali bin Abbas, Biruni ve İbn-i Sina'nın egzamanın tedavisine dair yaklaşımları ve reçeteleri ile Türklerde egzama tedavisi ile ilgili olarak İshak bin Murad'ın Edviye-i Müfrefe, Hekim Hacı Paşa'nın Müntehab al-Şifa, İbn Şerif'in Yadigar, Şerafeddin Sabuncuoğlu'nun Akrabadin çevirisi, Müccerrebname, Cerrahiyyatü'l Haniyye, Eşref bin Muhammed'in Haza'inü's Sa'adat, Hekim Nidai'nin Menafi ün-Nas, Salih bin Nasrullah Efendi'nin Gayet al-Beyan fi Tedbir-i Beden al-İnsan, Ömer Şifai'nin Cevher al-Ferit fi Tıp al-Cedit, Besim Ömer Paşa'nın Üzümler ve Üzümlerle Tedavi, Şerafeddin Mağmumi'nin Kamus-i Tıbbi adlı eserleri incelenmiştir. Son olarak aktarlarla yapılan görüşmelere ve çeşitli yazılı kaynaklara dayanarak Türklerde halk tıbbi uygulamalarına örnekler verilmiştir.

Anahtar kelimeler: Egzama, Ortaçağ İslam Tıbbı, Türk Tıp Tarihi, Halk Tıbbi Uygulamaları, Telkin Tedavisi, Yapma Hekim Reçeteleri, Yazma Eserler.

GİRİŞ

Türklerde, halk arasında *mayasıl* olarak da adlandırılan egzamanın,¹ İlk olarak M.Ö. 550'lerde Aetus D'amado tarafından kullanıldığı sanılmaktadır.² Bu çalışma içinde incelenmiş olan 14.-18. yüzyıllara ait eserlerde ise *giciyik (kaşıntı)* ve *sulu uyuz* olarak da adlandırılmıştır. Yapılan bu çalışmada, Ortaçağ İslam Tıbbı ve Türk

* Uludağ Üniversitesi Tıp Fakültesi Deontoloji Anabilim Dalı, Bursa.

¹ *Türkçe Sözlük*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, Maya Matbaacılık, 1979, 56.

² A. Atal, *Eczema'nın Dünü, Bugünü ve Yarını*, Deri Hastalıkları ve Frengi Arşivi, 1972, 8(2): 1128-1130.

tıp tarihinde egzama tedavisi ile ilgili uygulamalar ve reçeteler incelendiğinde bunların bir kısmının bilimsel tıp tarafından onaylanarak pozitif şekle dönüştürüldüğü, bir kısmının ise ilkel tedavi şekilleri ile halk arasında bir alışkanlık ve gelenek halinde değişmeden uygulanmaya devam ettiği görülmektedir.³

ORTAÇAĞ İSLAM TIBBINDA EGZAMA TEDAVİSİ

Ortaçağda Avrupa'da görülen skolastik tıp anlayışına karşılık İslam tıbbında pozitif düşünceye dayalı çalışmalar görülmektedir. İslam filozofu *Abu Yusuf Yağub İbn İshaq Al-Kındi* (M.S.800-870) IX. yüzyılda yazmış olduğu *Aqrabadhin* adlı eserinde egzama ve kaşıntının tedavisinde kullanılan reçetelerden söz etmiştir. Bunlar:

1) Beşparmak otu (*Potentilla reptans*) toz haline getirilerek sirke ile nemlendirilir ve hastalıklı deri üzerine sürülür.

2) Derideki şiddetli kaşıntıda deri yüzeyi sakızla kaplanır. Bir ölçü çirişotu (*Asp-hodelus*) ve bir ölçü beşparmak otu (*Potentilla reptans*) toz haline getirilerek sirke ile nemlendirilir. Uygulama sonrası şikayetler devam ederse tedavi doz azaltılarak tekrarlanır. Kaşıntı devam ederse birer ölçek yabani nar çiçeği (*Punica granatum*), kırmızı gül (*Rosea rubrum*), meşe palamudu (*Valonea, Fagoceoe*), mürdesenk (doğal kurşun oksit), üç ölçek ebegümeci tohumu (*Molva Sylvestris*) toz haline getirilerek hindiba (*Cichorium endivia*) suyu ya da mersin (*Myrtus communis*) suyu ile nemlendirilir. Bu tedavi ile semptomlar uzun süre ortadan kaybolur.

3) Deride meydana gelen akut kaşıntılarda dörtte bir ölçü rezene (*Foeniculum vulgare*), hardal; yarımşar ölçü pire kapan (*Pyrothrum*), acı elma (=acı hıyar, ebucehil karpuzu) (*Citrullus colocynthis*); birer ölçü meyan kökü (*Glycyrrhiza glabra*), sarı kükürt (yellow Sulphur), nane (mentha), Sarı yonca (=kokulu yonca) (*Melilotus officinalis*), öküz gözü (*Anthemis nobilis*), mekke kınası (*Lawsonia inermis*), sodyum karbonat, kuzu göbeği (*Agaricus cernipestris*) ve tatlı nar kabuğu, (*Punica granatum*) toz haline getirilerek doyana kadar erguvan (bot. *Cercis siliquastrum*) katranı ile nemlendirilir ve kireç karıştırılarak hazırlanan pomat cilde sürülür. Daha sonra ılık su ile yıkanır.

4) Kaşıntı için toz haline getirilen bir ölçü sarı kükürt ve bir ölçü borax, ılık zeytinyağı ile bal görünümü alana kadar karıştırılır ve kaşıntılı yerlere sürülür.⁴

Hindiba, meyan kökü ve çirişotu, içeriğindeki fruktozan nedeniyle diüretik etkiye sahiptir. Nar çiçeği, gül ve mersin yaprağı, bileşimlerindeki tanen nedeniyle anti-diyaretik etkiye sahip olup ayrıca, mersin yaprağı, bileşimindeki terpenik myrtolden dolayı antiseptik ve uçucu yağlar nedeniyle de midevi etkilere sahiptir. Hardal, myrozin nedeniyle deri hastalıklarında ağrı ve iltihap giderici olarak etki gösterir. Nane ve rezene ise gaz giderici ve midevi olup yatıştırıcı özelliği vardır.⁵

IX. yüzyılın ikinci yarısında ve X. yüzyılın ilk yarısında yaşayan *Razi* (854-932), kendinden önce gelenlerin aksine öncelikle diyetle tedaviyi, eğer olmazsa ilaçla tedaviyi önerirdi.⁶ Hastalıklarda ruhsal etkenlerin de rolü olduğu konusunda bazı eğilimleri olduğu halde, bu konuya İbn-i Sina kadar kesin bir açıklık getirmemiştir.⁷

³ Ad. Erdemir, "Halk Hekimliğinin Tanımı, Tarihi Gelişimi ve Özellikleri", *Tıp Dünyası* 1985, 58 (675): 193, 203.

⁴ M. Levey, *The Medical Formulary or Aqrabadhin of Al-Kındi*, London: The University of Wisconsin Press, 1966, 46, 66, 70, 322.

⁵ Ad. Erdemir, *Mısır Çarşısı Drogları*, İstanbul, Sermet Matbaası, 1975, 35, 37, 40, 68, 73, 76, 99, 108, 120, 134.

⁶ Bn. Şehsuvaroğlu, Ae. Demirhan, Gc. Güreşsever, *Türk Tıp Tarihi*, Bursa, Taş Kitapçılık-Yayınılık, 1984, 3, 5, 7, 9, 16, 37, 97.

⁷ G. İlal Koptagel, A. Kazancıgil, "Orta Doğu ve İslam Dünyasında Bilimsel Düşünce ve Psikosomatik Hekimlik Kavramının Tarihsel Temeli", *Cerrahpaşa Tıp Fak. Dergisi* 1981, 12: 622-626.

X. yüzyılda *Mecusi Ali bin Abbas* (?- 984/994?) tarafından yazılan *Meliki* veya *Kamil al-Sinaat al-Tıbbiye* adlı eserin 29. kısmında bazı deri hastalıklarında kaşıntı gideren yağlardan söz edilmektedir.⁸

XI. yüzyılda yaşamış olan *Ebu Reyhan Biruni* (973-1051) ve *İbn-i Sina* (980-1037), insanın ruhsal yapısı ile humoral somatik sistemi arasındaki karşılıklı etkileşime değindiler. Hekimlikte ilk psikosomatik yaklaşımın İbn-i Sina tarafından uygulandığı bilinmektedir.⁹ Günümüzde ruhsal nedenlerin deri belirtilerinin ortaya çıkmasında etken olabileceği ve bastırılmış anksiyetesi olan ve gergin kişilerde kaşıntı duyusunun daha yoğun hissedileceği öne sürülmektedir. Ayrıca egzamanın sınıflaması içinde yer alan atopik dermatit, psikosomatik hastalıklar içinde yer alır.¹⁰ İbn-i Sina, yumuşatıcı etkiye sahip badem yağını (*Oleum amygdalae Expressum*) dışardan deriyi yağlamak amacıyla kullandı. Ayrıca parmaktaki kaşıntılarda nar kabuğunun (*Cortex granati fructuum*) şarapla hazırlanmış pomadının kullanılabileceğini bildirdi.¹¹

XII. yüzyıldan sonra İslam dünyasındaki bilimsel hareketlerin ilerlemesi konusundaki yazılı kaynaklarda bir suskunluk dönemine girilmiştir. Bu suskunluğun, bu dönemde, gerek doğu, gerekse batı dünyasında din otoritelerinin katı bir tutuculuğa geçişinden ötürü düşüncelerin özgürce anlatımında bir gerilemenin meydana gelmesi ya da yine bu dönemde Ortadoğu'da süren savaşlar sırasında bazı kütüphanelerin yıkılıp yok edilmesi yüzünden olduğu düşünülebilir. Her şeye karşın adı geçen bilim adamlarının öğretileri hekimlik uygulamasında canlılığını sürdürmüş ve folklorik tıbbın bir parçası olarak yüzyıllar boyu yaşamıştır.¹²

TÜRK TIP TARİHİNDE EGZAMA TEDAVİSİ

Egzamanın tarihi gelişimi içinde *Türk Tıp Tarihi* incelendiğinde, başlangıçtan XIV. yüzyıla kadar olan süre İslamiyetten önce ve sonra diye ikiye ayrılır. XIV. yüzyıl ise Osmanlı-Türk tıbbının başladığı dönemdir.¹³ Tarihin çok eski zamanlarından bu yana Orta Asya'da Çinlilerle komşu bir yaşam sürdüren Türklerin tıbbi uygulamalarında etkileşim görülmektedir. Türkler tarih boyunca akupunkturdan çok onun farklı bir uygulaması olan moksayı (=dağlama) hastalığın kronikleşmesi durumunda ve hastalıklardan korunma amacıyla yaygın olarak kullandılar.¹⁴ Moksada akupunktur iğneleri yerine, belirli noktalara yanıcı bir toz madde; o zamanlar kurutulmuş *Artemisia* (*Pelinotu*) tozu konulup yakılarak hastalık noktalarına etki etmesine çalışılırdı.¹⁵ Başka bir kay-

⁸ Bn. Şehsuvaroğlu, Ae. Demirhan, Gc. Güreşsever, *Türk Tıp Tarihi*, Bursa, Taş Kitapçılık-Yayıncılık, 1984, 3, 5, 7, 9, 16, 37, 97.; Bn. Şehsuvaroğlu, *Eczacılık Tarihi Dersleri*, İstanbul, Hüsniyat Matbaası, 1970, 31, 57, 59, 76, 82, 92, 128, 185, 200, 283.

⁹ G. İlal Koptagel, A. Kazancıgil, "Orta Doğu ve İslam Dünyasında Bilimsel Düşünce ve Psikosomatik Hekimlik Kavramının Tarihsel Temeli", *Cerrahpaşa Tıp Fak. Dergisi* 1981, 12: 622-626.

¹⁰ A. Dereli, "Allerji Nedir, Teşhis ve Tedavi Metotları", *Ankara Numune Hastanesi Bülteni* 1969, 10 (5, 6): 791.

¹¹ Ad. Erdemir, "İbn-i Sina'nın Bazı Droğlar Hakkındaki Fikirleri ve Bunların Tıbbi Folklorumuz Bakımından Önemi, Uluslararası İbn Türk, Harezmi", *Farabi, Beyruni ve İbn Sina Sempozyumu*, Ankara, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Sayı 42, 1990, 358, 359, 361.

¹² G. İlal Koptagel, A. Kazancıgil, "Orta Doğu ve İslam Dünyasında Bilimsel Düşünce ve Psikosomatik Hekimlik Kavramının Tarihsel Temeli", *Cerrahpaşa Tıp Fak. Dergisi* 1981, 12: 622-626.

¹³ Bn. Şehsuvaroğlu, Ae. Demirhan, Gc. Güreşsever, *Türk Tıp Tarihi*, Bursa, Taş Kitapçılık-Yayıncılık, 1984, 3, 5, 7, 9, 16, 37, 97.

¹⁴ Rt. Kınacıgil, Dermatolojide Corticosteroide'ler, *Ege Tıp Cemiyeti Mecmuası* 1963, 1 (7): 39.

¹⁵ A. Altıntaş, *Eski Türk Tıbbına Bir Bakış*, In, Göksoy HA eds. *Tıp Tarihi Araştırmaları*, İstanbul, Renkler Matbaası, 1986, 86.

naktan alınan bilgiye göre moksa, etrafı bez ile sarılı, nitrat veya potasyum klorat emdirilmiş, koni şeklindeki pamuk parçasının deri üstüne konularak yakılması yöntemidir ve egzamanın tedavisinde de uygulanmıştır.¹⁶ İslamiyetten önce Şamanizme inanan Türkler mistisizmi ve telkinle tedaviyi (psikoterapi) ön planda tutmuş olsalar da pozitif tedavi uygulamalarının da varolduğu görülmektedir. Özellikle ilaç yapımında oldukça ilerlemiş olan *Uygurlar*, içlerinde deri hastalıklarının da bulunduğu bir çok hastalığın tedavisini başarı ile uyguladılar.¹⁷

XIII. yüzyıl başlarında *Anadolu Selçukluları* döneminde tedavi amacıyla kaplıcaların yaptırıldığı görülmektedir.¹⁸ Kaplıcalar yerden kaynaklı şifalı sular üzerinde kurulan, yıkanmaktan çok tedavi amacıyla kullanılan yapılardır. İçinde egzamanın da yer aldığı deri hastalıklarına ve daha birçok farklı hastalıklara iyi geldiği yüzyıllar boyunca kabul edilmiş ve günümüze dek gelmiştir.¹⁹

XIV. yüzyıl, *Osmanlı-Türk tıp tarihinin* başladığı dönemdir. Bu dönemde çoğu eserde geçen *giciyik*; uyuz hastalığı ve kaşıntı anlamına gelmekte olup uyuzdan farklı kaşıntı olarak ele alınmalıdır. *Sulu uyuz* olarak da adlandırılmış olan egzama, mantar, strepto-stafilokok, uyuz ve bitlenmeyle birlikte olabileceği gibi, birçok deri hastalığı da egzama belirtileri olan kaşıntı, sulantı ve krutları göstererek egzamatöz hale gelebilir (gale egzamatize, egzama enfekte vb.).²⁰ Bu nedenle *giciyik* tedavisi egzama tedavisi olarak ele alınmıştır.

Bu dönemde tedavide kullanılan terkiplere geçmeden önce kısaca, günümüzde de etkinliğini sürdüren mistik tedaviden söz edilecektir. Bazı hastalıkların geçeceğine inanılarak yapılan türbe ve kabir ziyaretlerinde adanan adaklar ve yapılan dualar telkinle tedavinin esasını oluşturmaktadır. XIV. yüzyılda yaşamış olan, manevi güçlerine inanılarak kendilerinden yardım istenen *Emir Sultan* (1368-1429) ve *Somuncu Baba* (Şeyh Hamid-i Veli) (?-1407) gibi kutsal kabul edilen kişilerin tedavi edici gücüne olan inancın, yüzyıllarca devam ederek günümüze dek geldiği görülmektedir. Özellikle ruh hastalıkları, paraleji, çocuk ve kadın hastalıkları ile egzamanın da yer aldığı deri hastalıklarına iyi geleceğine inanılarak yapılan kabir ziyaretlerinde dua edilir, hastalıktan kurtulmak mümkün olursa türbeye süpürge, tespih, seccade, ibrik gibi adaklar bırakılarak mevlüt ve Kur'an-ı Kerim okutulur. Telkinle tedaviye insanlık, ilkçağlardan beri başvurmuştur ve bugün modern psikiyatride de telkin tedavisine yer verilir.²¹

XV. yüzyılda *Geredeli İshak b. Murad*'ın (? - ?) yazmış olduğu *Edviye-i Müfred*e adlı eserde *giciyiğin* (=kaşıntı) kan nedeni ile olabileceği ve bunun ilacının kan aldırarak olduğu söylenmektedir. Aynı kitapta tedavide kullanılacak bazı reçeteler verilmiştir:

¹⁶ Rt. Kınacıgil, Dermatolojide Corticosteroide'ler, *Ege Tıp Cemiyeti Mecmuası* 1963, 1 (7): 39.; M. Atabek, Ş. Gökay, *Başlangıçtan Rönesansa Kadar Tıp Tarihi*, İstanbul, Dilek Ofset Matbaacılık, 1998, 34, 74, 91, 97, 105, 110, 119, 148, 163, 200, 223, 238.

¹⁷ Bn. Şehsuvaroğlu, Ae. Demirhan, Gc. Güreşsever, *Türk Tıp Tarihi*, Bursa, Taş Kitapçılık-Yayıncılık, 1984, 3, 5, 7, 9, 16, 37, 97.

¹⁸ Bn. Şehsuvaroğlu, Ae. Demirhan, Gc. Güreşsever, *Türk Tıp Tarihi*, Bursa, Taş Kitapçılık-Yayıncılık, 1984, 3, 5, 7, 9, 16, 37, 97.; Bn. Şehsuvaroğlu, *Eczacılık Tarihi Dersleri*, İstanbul, Hüsnütabiat Matbaası, 1970, 31, 57, 59, 76, 82, 92, 128, 185, 200, 283.; Sa. Erkun, *Türk Tababeti Tarihine Genel Bir Bakış*, İstanbul, Şirketi Mürettebiye Matbaası, 935: 61.

¹⁹ Ad. Erdemir, *Evlîyalar Şehri Bursa'nın Türk Tıp Tarihindeki Yeri ve Tıbbi Folklorumuz Bakımından Önemi*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 1994, 10-28.

²⁰ M. Tokaç, *İlk Dönem (14.-15. Yüzyıllar) Türkçe Tıp Yazmalarında Cilt Hastalıkları ve Tedavileri*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İst. Ü. İst. Tıp Fak., 2000, 161-178.

²¹ Ad. Erdemir, *Evlîyalar Şehri Bursa'nın Türk Tıp Tarihindeki Yeri ve Tıbbi Folklorumuz Bakımından Önemi*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 1994, 10-28.

1) Bakam dövülüp kereviz (Fructus Apii) veya rezenenin (Fructus Foeniculi) pişirilerek alınan suyuna katılarak hastalıklı deri üzerine sürülür.

2) Şahtere otu (Herba Fumariae) kanı temizleyerek kaşıntıyı giderir.

3) Menekşe yağı (oleum Violae) birkaç gün sürülür.

4) Gül yağı (oleum Rosae), soğuk su ve çok az sirke karıştırılarak sürülür.²²

XIV. yüzyılın ikinci yarısı ile XV. yüzyılın başlarında yaşamış, ünlü Türk hekimlerinden Hekim Hacı Paşa adıyla da bilinen Celaledüddin Hızır b. Hoca Ali'nin (1334/35? – 1424?) koruyucu hekimlik konusunda yazmış olduğu *Müntehab al-Şifa* adlı eserinde sulu uyuz olarak adlandırılan egzamanın kan ya da safranın bozulmasından, tuzlu balgam ya da sevdadan olabileceği belirtilmektedir.²³ Sığır eti, bakla, hurma, nane, elenmiş unla yapılan yiyecekler, tuzlu ve kuru peynir, kan alımından sonra tuzlu yiyecekler yemenin kaşıntıya neden olduğu bildirilmektedir.

Sevdadan olan egzamanın tedavisinde önce kan alınır, ondan sonra matbuh-ı fakihe (kaynatılmış yemiş), matbuh-ı eftimun (kaynatılmış eftimon), dörder dirhem eftimon (Cuscuta Epithymum Murr), peynir suyu ve şahtere suyu karıştırılarak içilir. Seveda artıran gıdalardan sakınılmalı, hamama gidilmelidir. Balgamdan olan egzamanın tedavisinde *şarab-ı sirkencübin-i unsuli* içilir. Bu şerbetin hazırlanışı şu şekildedir:

Beşer dirhem hindiba tohumu (Cichorium Endivia L.), rezene tohumu (Foniculum vulgare mill); kereviz tohumu (Apium graveolens L. Var. Dulce DC) alınarak içine 100 dirhem sirke ve 50 dirhem su katıldıktan sonra bir gün, bir gece bekletilir. Daha sonra su buharlaşıp sirke kalana kadar kaynatılıp süzülür. 100 dirhemine 200 dirhem şeker konularak kıvama getirilir. Soğuduktan sonra bir kaşığa dört kaşık su katılarak içilir. Bu şerbet aynı zamanda kan ve safrayı da temizler.²⁴ Balgamı azaltmak için kullanılan başka bir şerbet de *şarab-ı usuldür*. Hazırlanışı şu şekildedir:

Onar dirhem hindiba, rezene, kereviz; on beş dirhem kebere, kırk dirhem çekirdeği çıkartılmış kızıl üzüm, yirmişer dirhem rezene tohumu, kereviz tohumu, anason tohumu kaynatılarak süzülür. Beş yüz dirhem bal ya da şeker ile kıvama getirilerek içilir.²⁵

Kabak, koruk, erik, hindiba, semiz otu, ıspanak, kuzu, oğlak ya da koyun eti, yağlı çorbalar, badem yağı, ekşi yiyecekler bol yedirilmeli, tatlı soğuk su içirilmelidir. Nem oranı yüksek hamama gidilmeli, az kalınarak ılık su ile yıkanılmalıdır. Bu yolla balgam azaltılarak kaşıntı giderilir. Turmıs otu, tavşan kanı, tuz karışımı limon suyu ya da sirke ile hamur yapılarak hamamda sürülür. Daha sonra menekşe yağı (Oleum Viola) ya da tatlı badem yağı (Oleum Amygdalae Expressum) ile ovulur. Eğer bununla iyileşme sağlanamazsa kükürt, tuz, zencar (bakır hidrokarbonat), nişadır (Ammonii Chloridum), ağa ağacı yaprağı (conium maculatum), civa, mürdesenk

²² M. Tokağ, *İlk Dönem (14.-15. Yüzyıllar) Türkçe Tıp Yazmalarında Cilt Hastalıkları ve Tedavileri*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İst. Ü. İst. Tıp Fak., 2000, 161-178.

²³ M. Tokağ, *İlk Dönem (14.-15. Yüzyıllar) Türkçe Tıp Yazmalarında Cilt Hastalıkları ve Tedavileri*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İst. Ü. İst. Tıp Fak., 2000, 161-178.; Z. Önler, *Celalüddin Hızır (Hacı Paşa) Müntehab-ı Şifa*, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları No:559, 1990, 198, 199.

²⁴ Z. Önler, *Celalüddin Hızır (Hacı Paşa) Müntehab-ı Şifa*, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları No:559, 1990, 198, 199.

²⁵ Z. Önler, *Celalüddin Hızır (Hacı Paşa) Müntehab-ı Şifa*, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları No:559, 1990, 198, 199.

(Plumbi Monoxidum) dövülerek gül yağı ve sirke ile karıştırılır. Hamamda sürülerek bir iki saat beklenir ya da gece sürülerek ertesi güne kadar bekleldikten sonra hamamda yıkanılır.²⁶ Bu terkip içinde yer alan nişadının deri ve mukozalar üzerinde kurutucu etkisi olduğu bilinmektedir.²⁷

XV. yüzyıl başlarında *İbn Şerif* (? - ?) tarafından yazıldığı kabul edilen *Yadigar* adlı eserde sulu uyuz olarak adlandırılan egzama tedavisinde kullanılan bir terkip örnek olarak verilmiştir. Buna göre:

Bir dirhem ziravend-i tavil, iki dirhem gümüş kinesi (genesi), sekiz dirhem zerdecub dövülerek elenir, yeteri kadar sirke katıldıktan sonra gül yağı ile hamamda, güneşte ya da ateş yanında karıştırılır. Çömleğe konulan karışım nemli bir ortamda 40 gün bekletilir. Bu sürenin sonunda sirke ile birlikte sürülür.²⁸

XV. yüzyıla ait *Şerafeddin Sabuncuoğlu*'nun (1386?-1470?) Akrabadin çevirisinde gi-ciyik (kaşıntı) için kullanılan *sıfat-i matbuh-i helile* adlı terkip yer almaktadır. Buna göre:

On beş dirhem sarı helile (gelin saçı, cin saçı, serend) (Terminalia citrina, Compretaceae), beşer dirhem sinameki (Sennae Folia), şahtere (Fumaria officinalis L), dört dirhem eftimon (Cuscuta Epithymum Murr), iki dirhem kırilangıç otu (cheli donium majus L), üçer dirhem pelin otu (Artemisia abointhium L), kırmızı gül (Rosa gallica L), hindiba tohumu ve besfayic pişirilerek yeteri kadar terencebin (deve dikenini üzerine geceleri düşen ve yenmesi tatlı madde) katılarak kullanılır.²⁹

Şerafeddin Sabuncuoğlu'nun *Mücerrebname* adlı eserinde yer alan diğer bir terkip ise şöyledir:

Birer cüz sarı zırnık (Sodii Sulphur), zerdecup zac, iki cüz kükürt dövülerek elenir ve zeytinyağı ile karıştırılır. Bu karışım sürülerek üç gün beklenir. Gerekirse tekrarlanır.³⁰

Aynı yazarın *Cerrahiyyatü'l Haniyye* adlı eserinde ise dağlama yöntemi önerilmiştir. Buna göre her iki elin bileklerinin üst kemiğine yakın yer dağlanır.³¹

Yine XV. yüzyıla ait *Eşref b. Muhammed* (? - ?) tarafından yazılmış olan *Haza'inü's Sa'adat* adlı eserde kaplıcalarda yıkanmanın et ile deri arasında temizleyerek kaşıntıya iyi geldiği belirtilmektedir.³² Bebeklerde görülen pişik tedavisinde (bugün egzamanın sınıflamasında yer alan diaper dermatite karşılık gelmektedir) mersin yaprağının kızıl gül ağacının suyu ile ıslatılarak sürülmesi önerilmektedir.³³ Mersin yaprağı ve gül suyu antiseptik özelliğe sahiptir. *Eşref b. Muhammed*, aynı eserde,

²⁶ M. Toka, *İlk Dönem (14.-15. Yüzyıllar) Türkçe Tıp Yazmalarında Cilt Hastalıkları ve Tedavileri*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İst. Ü. İst. Tıp Fak., 2000, 161-178.

²⁷ Ad. Erdemir, *Mısır Çarşısı Drogları*, İstanbul, Sermet Matbaası, 1975, 35, 37, 40, 68, 73, 76, 99, 108, 120, 134.

²⁸ M. Toka, *İlk Dönem (14.-15. Yüzyıllar) Türkçe Tıp Yazmalarında Cilt Hastalıkları ve Tedavileri*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İst. Ü. İst. Tıp Fak., 2000, 161-178.

²⁹ N. Baylav, *Fatih Sultan Mehmed Devrinde Tıp Eserleri ile İlaçlar*, İstanbul, Kader Basımevi, 1953, 25, 37.

³⁰ M. Toka, *İlk Dönem (14.-15. Yüzyıllar) Türkçe Tıp Yazmalarında Cilt Hastalıkları ve Tedavileri*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İst. Ü. İst. Tıp Fak., 2000, 161-178.

³¹ M. Toka, *İlk Dönem (14.-15. Yüzyıllar) Türkçe Tıp Yazmalarında Cilt Hastalıkları ve Tedavileri*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İst. Ü. İst. Tıp Fak., 2000, 161-178.

³² M. Toka, *İlk Dönem (14.-15. Yüzyıllar) Türkçe Tıp Yazmalarında Cilt Hastalıkları ve Tedavileri*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İst. Ü. İst. Tıp Fak., 2000, 161-178.; Bn. Şehsuvaroğlu, *Eşref Bin Muhammed, Haza'inü's Sa'adat* (1460), Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1961, 19, 56.

³³ Bn. Şehsuvaroğlu, *Eşref Bin Muhammed, Haza'inü's Sa'adat* (1460), Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1961, 19, 56.

sıcak havanın kaşıntıya neden olduğunu söyler.³⁴ Aynı yazar ayva çekirdeğini egzama tedavisinde lapa ve yakı şeklinde yumuşatıcı olarak kullanmıştır.³⁵

XVI. yüzyılda yaşamış olan *Hekim Nidai* (1512- ?) tarafından yazılan *Menafi ün-Nas*'ın 18. Bab'ında giciyiğin iki türlü olduğu yazılıdır. Bunlar balgam fazlalığından olan ve sulanan ile balgam kuruluğundan olanlardır. Eserde bazı karışım örnekleri verilmiştir. Bunlardan iki tanesi şu şekildedir:

1) Elli dirhem cevz-i rumi, yüz dirhem acı yağ ile karıştırılır, elli dirhem kükürt eklenerek ezilir. Karışım zeytin rengi alana dek kaynatılır. Soğuyuncaya kadar karıştırılır. Hastalıklı yerlere sürülür.

2) Acı yağ, güherçile (potasyum nitrat), kükürt, tuz, zeytinyağı ve cevz-i rumi karıştırılarak kıvama getirilir ve hastalıklı yerlere sürülür.³⁶

XVII. yüzyılda *Hekimbaşı Halepli Salih b. Nasrullah Efendi*, yazmış olduğu *Gayet al-Beyan fi Tedbir-i Beden al-İnsan* adlı eserinde deri hastalıklarından söz etmiş olup sığır dili (*Barago officinalis*) ve gül yağı (*Oleum Rosae*) ile hazırlanan karışımın egzamanın sınıflamasında yer alan seboreik dermatit tedavisinde; gül suyunun (*Aqua Rosae*) ise diaper dermatit (pişik) tedavisinde kullanıldığını belirtmiştir.³⁷ Ayrıca ayva çekirdeğinin (*Semen Cydoniae*, *Rosaceae*) lapa ve yakı şeklinde yumuşatıcı olarak kullanımına tedavide yer verilmiştir.³⁸

XVII. yüzyıldan kalan 1690-1691 tarihli attariye defterinde o devirde satılan drog-lar kayıtlanmış olup egzama tedavisinde kullanılan deve diken (Acanthus syriacus) ve kırım tartar (*Potassii Tartras*) yer almaktadır.³⁹

Ayva çekirdeği, bileşimindeki müsilaj maddesinden dolayı yumuşatıcı etkiye sahiptir. Sığır dili de aynı özelliğe sahip olmakla birlikte kaşıntı giderici, aynı zamanda balgam ve idrar söktürücü özelliğe sahiptir. Kırım tartar ve deve diken kaşıntı giderici olarak kullanılmıştır.⁴⁰

Terimlerimiz arasında Arapçalaşmış olan akakir sözcüğünün aslı akkardır ve tıbbi madde, drog anlamına geldiği gibi bu maddeleri satan kişiler de bu şekilde adlandırılmıştır. Akkar, dilimizde, söylene söylene aktar olmuştur.⁴¹ Yüzyıllar boyunca bütün İslam dünyasında olduğu gibi Anadolu'da da hekim-eczacının yanında kökçü, ya da akkar denen kişiler ilaç yapımında gerekli olan ilkel maddeleri sağlardı. *Evlîya Çelebi*, XVII. yüzyılda yazdığı *Seyahatname*'sinde akkarlar hakkında geniş bilgi vermektedir.⁴²

³⁴ M. Toka, *İlk Dönem (14.-15. Yüzyıllar) Türkçe Tıp Yazmalarında Cilt Hastalıkları ve Tedavileri*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İst. Ü. İst. Tıp Fak., 2000, 161-178.

³⁵ Ad. Erdemir, *Mısır Çarşısı Drogları*, İstanbul, Sermet Matbaası, 1975, 35, 37, 40, 68, 73, 76, 99, 108, 120, 134.

³⁶ Ad. Erdemir, *Mısır Çarşısı Drogları*, İstanbul, Sermet Matbaası, 1975, 35, 37, 40, 68, 73, 76, 99, 108, 120, 134.; Ad. Erdemir, "Hekim Nidai (1572-?)", *Türk Dünyası* 1994, 9 (8): 33.; NİDAİ, *Menafi ün Nas* (Türkçe Yazma), İst. Tıp Fak., Tıp Tarihi Enst., Küt. No:3338 (H. 974/M. 1507).

³⁷ Bn. Şehsuvaroğlu, Ae. Demirhan, Gc. Güreşsever, *Türk Tıp Tarihi*, Bursa, Taş Kitapçılık-Yayıncılık, 1984, 3, 5, 7, 9, 16, 37, 97.; Ad. Erdemir, "Gülün Tıp tarihindeki Yeri, Tıbbi Folklor bakımından Önemi ve Bazı Orijinal Sonuçlar", *IV. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi Bildirileri*, Ankara, Ofset Repromat Matbaası, 1992, 99.

³⁸ Ad. Erdemir, *Mısır Çarşısı Drogları*, İstanbul, Sermet Matbaası, 1975, 35, 37, 40, 68, 73, 76, 99, 108, 120, 134.

³⁹ Ad. Erdemir, "17. Yüzyıldan Kalma Bir Ecza ve Attariye Defteri ve Tıp Tarihi Açısından Önemi", *Dirim* 1980, 55: 5, 6.

⁴⁰ Ad. Erdemir, *Mısır Çarşısı Drogları*, İstanbul, Sermet Matbaası, 1975, 35, 37, 40, 68, 73, 76, 99, 108, 120, 134.

⁴¹ S. Ünver, Akkar, "Aktar ve Attarlık", *Tıp Tarihi Yıllığı II*, İstanbul, Fatih Gençlik Vakfı Matbaası, 1983: 56.

⁴² Ad. Erdemir, "17. Yüzyıldan Kalma Bir Ecza ve Attariye Defteri ve Tıp Tarihi Açısından Önemi", *Dirim* 1980, 55: 5, 6.

XVIII. yüzyılda *Bursalı Ömer Şifai*'nin (? -1746) Paracelsus'tan yapmış olduğu *Cevher al-Ferit fi Tıp al-Cedit* adlı Türkçe çevirisinde *macun-u tartır* olarak geçen kırım tartar (Potassii Tartras), zencefil (Rhizoma Zingiberis), anason (Fructus Anisi vulgaris), tarçın (Cortex Cinnamomi), havlıcan (Rhizoma Galengae, Zingiberaceae) ile hazırlanan macun, egzamanın tedavisinde kullanılmıştır. Karışımın içinde yer alan anason, tarçın ve havlıcan sindirimi kolaylaştırıcı, gaz giderici ve balgamı azaltan etkilere sahiptir. Kırım tartar, purgatif etkili olup karaciğer rahatsızlığı ve egzamada görülen kaşıntının giderilmesinde etkilidir.⁴³ Bu karışımların özellikleri göz önüne alındığında humoral patoloji teorisine bağlı kalınarak sıvılar arası dengenin sağlanmasının temel alındığı görülür.

XIX. yüzyılda *Dr. Besim Ömer (Akalin) Paşa* (1863-1940) tarafından yazılmış olup 1893 tarihinde basılan *Üzüm ve Üzümlle Tedavi* adlı kitapta üzümde bulunan potasyum, sodyum, kalsiyum ve tartarik asitin bazı deri hastalıklarında yararlı olduğu yazılı olup egzamalı hastalarda üzüm yedirilmesi önerilir.⁴⁴ Kalsiyum, damar permaabilitesini azaltır ve kişinin çeşitli allerjenlere karşı gösterdiği aşırı duyarlılığın azaltılmasını sağladığından egzama tedavisinde kullanılır. Günümüzde de bu hastaların diyetlerinde üzüme yer verilmesinin yararlı olduğu kabul edilmektedir.⁴⁵

Günümüz modern tıbbında egzama sınıflaması içinde yer alan kronik atopik dermatitin tedavisinde tercih edilebilen fotokemoterapi (PUVA) yönteminde ultraviyole ışını uygulanır. Güneşteki ultraviyole ışınlarının keşfi 1801 tarihlidir ve ışın tedavisi *Niels Ryberg Frisen* (1861-1904) tarafından bulunmuştur.⁴⁶

XIX. yüzyılda İstanbul Mısır Çarşısı ve civarı tıbbi maddelerin ithalat ve ihracat merkezi özelliğini taşımaktadır. 1816 tarihli gümrük defterinde kayıtlı olan, egzama tedavisinde kullanılan kükürt ve kırım tartarın ithal edildiği, sığır dilinin ise ihraç edildiği görülmektedir.⁴⁷

Şerafeddin Mağmumi'nin 1910'da yazmış olduğu *Kamus-i Tıbbi* adlı eserde egzamanın kaşıntı ile başladığı, romatizmal hastalıklarda, kadınlarda menopoz döneminde ve ergenlik çağlarında sık görüldüğü, etkili bir ilacının olmadığı, tedavide nişasta ve kepek banyosu, hatmi ve ebegümeci, toz halinde bizmut ve nişastanın deri üzerine kullanıma yer verilmiştir. Kronik egzamada ise katran ve kükürt içeren merhemlerle derinin ovalanması, kükürtlü kaplıcalara gidilmesi önerilmektedir. Et, balık, salça, meşrubat, kurabiye, kahve türü gıdaların tüketilmemesi gerektiği üzerinde durulmuştur.⁴⁸ Aynı eserde, egzama tedavisinde de kullanılan sülük uygulaması hakkında bilgiler yer alır. Buna göre, çocuklara 6 sülükten fazla yapıştırılmaması, büyüklere 3 tane gerektiği bildirilir. Egzama tedavisinde, sülük, sırt ve enseye tutulur. Uygulamadan önce deri yüzeyi temizlenerek, hafif şekerli su sürülür. Önceden bir hafta şişe içinde, aç bırakılan sülük, yeteri kadar kan emdikten sonra (günde 5-15 gr.) sigara ateşi konarak düşürülür

⁴³ Ad. Erdemir, *Mısır Çarşısı Drogları*, İstanbul, Sermet Matbaası, 1975, 35, 37, 40, 68, 73, 76, 99, 108, 120, 134.

⁴⁴ Ad. Erdemir, Dr. Besim Ömer (Akalin), "Üzüm ve Üzümlle Tedavi 1 Adlı Kitabının Türk Tıp Tarihindeki Yeri ve Bazı Orijinal Sonuçlar", *III. Türk Tıp Tarihi Kongresi*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1999, 104.

⁴⁵ L. Tat, *Deri Hastalıkları*, Ankara, Yeni Matbaa, 1959, 274-276, 532.

⁴⁶ C. Singer, Ea. Underwood, *A Short History of Medicine*, Oxford, Clarendon Press, 1962, 7, 14, 101, 286, 377, 673.

⁴⁷ M. Belger, "Tarihte İlaç Nakliyatında Türkiye'nin Ehemmiyeti", *Pratik Doktor* 1937, 37: 57.

⁴⁸ Ş. Mağmumi, *Kamus-u Tıbbi*, Kahire, Osmanlı Matbaası, 1910, 329, 330.

ve kül içine atılır. Eğer hayvan fazla kan emerse ağız kısmına tuz ekilir. Kan durmazsa, pamuk külü yapıştırılır ya da fazla kan şap tuzu ile (potasyum alüminyum sülfat) ile dindirilebilir.⁴⁹

EGZAMA TEDAVİSİNDE TÜRKLERDE HALK TIBBİ UYGULAMALARI

Halkın, maddi ve manevi yöntemlerle kendisini tedavi etme şekillerinin bazıları, bilimsel tıp tarafından da onaylanmaktadır. Egzama tedavisinde kullanıla gelmiş, kükürt ve katran buna örnek olarak verilebilir. Bazıları ise ilkel şekilleri ile halk arasında bir alışkanlık ve gelenek halinde ve değişmeyen yöntemlerle uygulanmaktadır.⁵⁰ Halk ilaçlarının araştırılma nedenini sorgulayabiliriz. Halk ilaçları yüzlerce yıldır kullanılan ve insan üzerinde zehir etkisi gösterme derecesi (toksikite) saptanmış olan ya da saptanmış olarak kabul edilebilecek ilaçlardır. Amaç ilaca ulaşmak ise, daha önce değişik şekillerde kullanılmış olanlar üzerinde daha ileri araştırmaların yapılması, modern ilaca ulaşma şansını artırabilir.⁵¹ Bu bölümde yazılı kaynaklardan ve aktarlarla yapılan görüşmeler sonucu elde edilen, günümüzde egzama tedavisinde kullanılan halk reçetelerine yer verilecektir.

Edirne'de halkın, egzamanın tedavisinde kullandığı bazı reçete örnekleri aşağıda verilmiştir :

1. Kirpi eti pişirilerek egzamalı kişiye yedirilir, kanı içirilir.
2. Acı kelek kaynatılarak suyu içilir.
3. Kızılçık ağacı katranı sürülür.
4. Odun külü sürülerek kaşıntılı yerin etrafı mürekkepli kalemle çizilir ve duası okunur.
5. Kaşınan yerlere sülük yapıştırılır.
6. Domates ikiye bölünerek kaşınan yerlere sürülür.
7. Bebeklerdeki pişik için tereyağı ve şeker karıştırılarak dua okunur ve sürülür.

8. Zeytinyağı ateşte yakılır. Soğuduktan sonra pişik olan yere sürülür.⁵²

Urfa'da el ve ayak parmaklarındaki egzamaya karşı yapılan halk tedavisine göre, koyun ya da inek ödü içersine bir miktar dövülmüş şap (alumen) ve kına (Folium Lawsoniae, Lythraceae) konarak hazırlanan karışım kaşınan yerlere sürülür. Şap hemostatik ve antiseptik özellikte, kına ise içerdığı tanen maddesi nedeniyle deri üzerinde astrenjan (büzücü) etkiye sahiptir.⁵³

Bursa'da (Resminaz Kızılşimşek, 80 yaşında, Mudanya/Bursa) tereyağ ve kına karışımı kaşınan yerlere sürülür. Şahtere otu kaynatılarak çay gibi içilir.

Bursa'da, aktarlarla yapılan görüşmede egzamada önerilen bir kaç halk tedavisi örneği saptanmıştır. Bunlar:

Aktar İsmail İspartalı'dan (38 yaş.) alınan bilgiye göre;

-Şahtere otu, mahmude otu, kaynatılarak sabah ve akşam çay gibi içilir.

⁴⁹ Ad. Erdemir, "Folklorik Tıpta Sülük Kullanımı ve Evrimsel Gelişimi", *Tıp Fakültesi Mecmuası* 1979, 42: 527.

⁵⁰ Ad. Erdemir, "Halk Hekimliğinin Tanımı, Tarihi Gelişimi ve Özellikleri", *Tıp Dünyası* 1985, 58 (675): 193, 203.

⁵¹ Bn. Şehsuvaroğlu, Ae. Demirhan, Gc. Güreşsever, *Türk Tıp Tarihi*, Bursa, Taş Kitapçılık-Yayınılık, 1984, 3, 5, 7, 9, 16, 37, 97.; Türkçe Sözlük, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, Maya Matbaacılık, 1979, 56.

⁵² N. Gökçe, R. Kazancıgil, "Edirne Yöresi Tıbbi Folkloru", In, Hatemi H ed. *Tıp Tarihi Araştırmaları* 7, İstanbul, Arma yayınları, 1998, 184.

⁵³ A. Demirhan, "Urfa Folklorik Tıbbındaki Örnekler ve Modern Tıp Açısından İncelenişi", *Türk Folklor Araştırmaları* 1978, 353: 8509.

Aktar Galip Çalışırışı'den (43 yaş.) alınan bilgiye göre;

-Birer ölçü kuru üzüm, papatya, hünnap (çiğde) ve ravend, 4 bardak su içerisinde kaynatılır ve her gün bir çay bardağı içilir.

Aktar Rahmi Kocabakıroğlu'ndan (62 yaş.) alınan bilgiye göre;

-Yavşan otu (Bodurmahmut, Kısamahmut otu) lanolin ile karıştırılarak krem haline getirilir ve sürülür ya da yavşan otu kaynatılarak çay gibi içilir.

-Turunç kökü ve lanolin krem haline getirilerek sürülür.

-Portakal nergisi., lanolin ile krem haline getirilerek sürülür.

-Pişiklerde kanton yağı kullanılır.

İstanbul aktarlarından Mustafa Kök'ten (70 yaş.) alınan bilgiye göre;

-100 gr. mayasıl otu (*Teucrium Polium* L., Labiate) 2 lt suda kaynatılarak 15 dakika soğutulmaya bırakılır ve sabah, akşam 1 çay bardağı içilir ya da mayasıl otu çiçeği dövülerek toz haline getirilir. Yemek aralarında bir tatlı kaşığı bu tozdan yutulur.

-100 gr. marsıma otu 2 lt. suda kaynatılarak 10 dakika soğumaya bırakılır ve yemeklerden önce 1 çay bardağı içilir ya da marsıma otu dövülerek ardıç katranı (*pix juniperi*, Cupressaceae) ve leblebi unu ile karıştırılır. Leblebi büyüklüğünde yapılan haplardan yemek aralarında üçer tane yutulur.

-50 gr. ravend kökü (*Rhizoma Rhei*, Polygonaceae), 100 gr. demirhindi (*Pulpa Tamarindorum Leguminosae*) 2 lt suda kaynatılarak şeker ile tatlandırılır ve yemek aralarında birer bardak içilir.

-20 gr. kırım tartar (potassi tartras), 40 gr. kükürt (sulphur), 40 gr. nöbet şekeri, 10 gr. kilermeni (*Terra Armenica*) dövülerek toz haline getirilir ve yemek öncesi bir tatlı kaşığı toz, az su ile yutulur.

-25 gr. Kısamahmudotu (= mahmude kökü) (*Radix Scammoniae*, Convolvulaceae), 25gr. kırmızı kantaron (*Herba Centaurii*, Gentianaceae), 25 gr. mayasıl otu (*Teucrium Polium* L., Labiate) 2 lt sıcak suda demlenip soğutulduktan sonra içilir.

-100 gr. vazelin, 20 gr. kükürt ve 10 gr. toz telli mürdesenk (*Plumbi Monoxidum*) karıştırılarak pomat haline getirilir ve hastalıklı deriye dışardan sürülür.

Bunların dışında yazılı kaynaklardan elde edilen, halk tedavisinde egzamaya karşı kullanılan bazı reçete örnekleri aşağıda yer almaktadır:

-Dört bardak suya iki avuç defne yaprağı (*Folium Lauri*), bir çorba kaşığı defne tohumu (*Fructus Lauri*) konarak 20 dakika kaynatılır. Bu su ile egzamalı yerler yıkanır.

-Dört bardak suya bir avuç meşe kabuğu ya da çam yaprağı ya da yarım kilo e-begümesi (*Malva silvestris* L., Malvaceae) konarak 15 dakika kaynatılır. Bu su ile egzamalı yerler yıkanır.

-Bir kahve fincanı sirkeye batırılan kuru erikler egzamalı yerlere sürülür.

-4 bardak suya; 2 tutam karabaşotu (*S. arvensis*) ve 2 tutam şahtere (*Herba Fumariae*, Papaveraceae) konur. Yarım saat kaynatılıp süzülür. Üzerine, 1 su bardağı pekmez ilave edilir. Günde bir su bardağı içilir.

-2 çorba kaşığı tuzsuz tereyağına; 2 tatlı kaşığı kına konur. Merhem haline gelinceye kadar karıştırılır. Günde bir kere, egzamalı yerlere sürülür.

-Yarım litre zeytinyağına; 100 gram funda (*Erica arborea* L.) konur. Bir hafta bekletilir. Kullanmadan önce iyice çalkalanır. Günde bir kere sürülür.

-4 bardak suya; 50 gram öküzgözü (*Anthemis nobilis*) konur. 20 dakika kaynatıldıktan sonra süzülür. Günde iki kere egzamalı yerlere sürülür ya da günde 3 kere birer kahve fincanı içilir.

-4 bardak suya; 1 avuç ısırganotu (*Urtica urens* L.) konur. 15 dakika kaynatılır. Soğuduktan sonra egzamalı yerler yıkanır.

-3 bardak suya; 1 kahve fincanı ayva çekirdeği (*Semen Cydoniae*, *Rosaceae*) konur. Merhem haline gelinceye kadar kaynatılır. Soğuduktan sonra egzamalı yerlere sürülür.

-Bir kahve fincanı vazeline; 1 çorba kaşığı ardıçkatranı (*Pix Juniperi*, *Cupressaceae*) konup, merhem haline gelinceye kadar karıştırılır. Her gün egzamalı yere sürülür.

-2 tutam havuç yaprağı iyice dövülüp, egzamanın üzerine konur. 20 dakika bekletilir.

-Bir baş sarımsak, dış kabukları soyulduktan sonra ateşte pişirilir. Üzerine bir çorba kaşığı süzme bal ilave edilir. Merhem haline gelinceye kadar karıştırılır. Yatmadan önce egzamanın üzerine sürülüp yağlı kağıtla sarılır. Sabahleyin, yeşil sabunla yıkanır.

-Bir kahve fincanı badem (*Amygdalus communis* L.) suda ıslanır. 10 dakika bekletildikten sonra kabukları soyulup, 4 bardak suya konur. Üzerine 1 kahve fincanı süzme bal ilave edilip, 15 dakika kaynatılır. İnce ve temiz bir tülbenkten süzülür. Her gün egzamalı yerlere sürülür.

-4 bardak suya; 50 gram hindiba (*Cichorium inthybus* L. *Compositae*) kökü konur. 15 dakika kaynatıldıktan sonra süzülür. Üzerine 2 çay bardağı süzme bal ilave edilir. Her gün bir çay bardağı içilir.

-4 bardak suya, 1 mısır koçanı ve 3 tutam mısır püskülü (*Stylus Maydis*, *Gramineae*) konur. 20 dakika kaynatılıp süzülür. Lapa haline gelen kısım, egzamalı yere sürülür.

-20 gram nöbet şekeri ile 20 gram karanfil (*Caryophyllus*, *Myrtaceae*) karıştırılır. Havanda iyice dövülür. Sabah-akşam birer tatlı kaşığı yenir.

-1 su bardağı zeytinyağına; 3 çorba kaşığı kudret narı (*Momordica charantia* L. *Cucurbitaceae*) çekirdeği konur. Güneş gören bir yerde eriyinceye kadar bekletilir. Kullanmadan önce iyice çalkalanıp egzamalı yerlere sürülür.

-4 bardak suya; 1 avuç söğüt (*Salix alba*) yaprağı konur. Yarım saat kaynatılıp, süzülür. Yapraklar, egzamalı yerlere konur.

-1 su bardağı limon suyuna; 1 adet soyulmuş muz konur. Ezilerek merhem haline getirilip, egzamalı yerlere sürülür.

-1 çay bardağı üzüm sirkesine; 2 kahve kaşığı sinameki (*Folium Sennae*, *Leguminosae*) konur. Kaynatılıp soğutulduktan sonra egzamalı yerlere sürülür.

-Sabahları aç karnına 2 tane üzerlik tohumu (*Semen Pegani*, *Zygophyllaceae*) az su ile içilir.

-Ayda bir kere; 2 gün arka arkaya, 1 bardak su ile ikişer gram sarısabır (*Aloe*, *Liliaceae*) içilir.

-100 gram vazeline, 10 gram asitborik karıştırılıp merhem yapılır. Her gün egzamalı yerlere sürülür.

-Yarım litre saf ispirtoya; 1 avuç maydanoz konur. 7 gün bekletilir. Kullanılacağı zaman; 2 çay bardağı soğuk suya, 2 çay bardağı konup, egzamalı yerler yıkanır.

-Bir kaba; 3 çorba kaşığı zeytinyağı, 3 çorba kaşığı çiğ süt ve 3 çorba kaşığı soğuk su konur. İyice karıştırıldıktan sonra egzamalı yerlere sürülür.

-4 bardak suya; 1 kahve fincanı dolusu papatya (*Flos Chamomillae vulgaris*, *Compositae*) veya 1 çay bardağı dolusu hünnap (*Fructus Jujubae*, *Rhamnaceae*) konur. Kaynatılıp, süzülür. Günde 2 kere, birer çay bardağı içilir.

-4 bardak suya; orta büyüklükte bir patlıcan konur. 30 dakika kaynatılır. Sonra patlıcan ezilerek lapa haline getirilir. Egzamalı yerlere sürülür.

-Saçları tararken dökülen saçlar yakılır. Külüne, gülyağı (Oleum Rosea) damlatılarak merhem haline getirilip, egzamalı yerlere sürülür.

-Egzamalı yerlere, her gün koyun yoğurdu sürülür, ayrıca ızgara yapılmış kirpi eti yenir.

-1 avuç odun kömürü külünün üzerine, onu bulamaç haline getirecek kadar idrar dökülür. İyice karıştırıldıktan sonra egzamalı yerlere sürülür. 2 saat sonra, rivanollu su ile yıkanır.

-1 kahve fincanı ballıbaba tohumu dövülür. Üzerine 1 çorba kaşığı arpaunu ve hamur yapacak kadar su konur. İyice yoğrulduktan sonra fındık büyüklüğünde haplar yapılır. Günde 3 kere, birer tane yutulur.

-4 bardak suya, 1 tutam mersin ağacı filizi konur. Kaynatıldıktan sonra süzülür. Günde 3 kere, birer çay bardağı içilir.

-4 bardak suya, 2 çorba kaşığı arpa konur. Kaynatıldıktan sonra süzülüp, egzamalı yerler yıkanır.

-Haşlanmış yumurtanın üzerine kekik döküp, balla yenir.

-Egzamanın üzerine, 1 dilim domates veya 1 tutam dövülmüş kediotu (*Valeriana officinalis* L.) koymak da faydalıdır.

-Tatlı badem yağı lokal olarak sürülür.

-Kayışkıran (*Onosis Spinosa*) bitkisinin yapraklarından 50 gr. alınır ve 1 lt. su içinde kaynatılır. Bundan günde 3 bardak içilir.

-Rendelenmiş havuç, yakı halinde, lokal olarak hasta deri üzerine uygulanır.

-Damarları çıkarılmış lahanaya yaprakları yine havuçta olduğu gibi, lokal olarak egzamalı yere konulur.

-Hercai menekşenin (*Viola Tricolor*) açmış çiçekleri 1 litre suda kaynatılır, günde 3 bardak içilir.

-200 gram çöven otu (*Gypsophila Venusta*) kökü 1 litre suda kaynatılır, her gün 3 bardak içilir.⁵⁴

Deriye lokal olarak uygulanan ve ağızdan alınan karışımların yanı sıra tedavide, diyetle de önem verilmektedir. Egzama için yağlardan fakir bir gıda rejimi önerilir. Yumurta, yağlı peynirler, nişastalı besinler, şeker azaltılmalıdır. Havuç, portakal suyu, turp bolca yenmelidir. Yemeklerde 1 kahve kaşığı bira mayası almak yarar sağlar. A vitamini içeriği bol olan gıdaların alınması önerilir. Öğünler düzenli olmalı ve iyi çiğnenmelidir. Haftada bir gün oruç tutulması da öneriler arasında yer alır.⁵⁵

Halk tıbbi uygulamalarında drogların yanı sıra kaphıca tedavisinin önemli bir yeri vardır. İlk çağlardan bu yana insanlar sadece temizlik için değil aynı zamanda dini kuralları yerine getirmek ve tedavi amacıyla da sudan yararlandılar. Primitif dönemde hastalıkların tedavisinde ateş hastalığı yok etmek, su ise temizlemek için kullanıldı. Yüzyıllardan beri çeşitli hastalıkların tedavisinde uygulanan kaphıcalardan yararlanma, bugün modern tıpta da önerilmektedir. Egzamanın tedavisinde özellikle kükürt içeren kaphıcaların yeri vardır. Türkiye’de egzamanın tedavisinde yararlanılan bazı içme ve kaphıcaların adları aşağıda belirtilmiştir:

⁵⁴ E. Derman, *Cilt Hastalıklarının Bitkisel İlaçlarla Tedavisi*, İzmir, Serkan Matbaacılık, 1985, 7-9.; A. Yalçın, *A'dan Z'ye Şifalı Bitkiler Ev İlaçları-Şifalı Sular Ansiklopedisi*, İstanbul, Geçit Kitabevi, 1994, 139.

⁵⁵ E. Derman, *Cilt Hastalıklarının Bitkisel İlaçlarla Tedavisi*, İzmir, Serkan Matbaacılık, 1985, 7-9.

Akdağ Çamuru, Erzurum
 Akder Ilıcasi, Pazar/Rize
 Asar Hamamı, Bigadiç/Balıkesir
 Davud Ilıcasi, Diyardin/Ağrı
 Gebeler Ilıcasi, Fethiye/Muğla
 Havza Kaplıcaları, Havza/Samsun
 Haymana Hamamı, Haymana/Ankara
 Hüdai Kaplıcaları, Sandıklı/Afyon
 İspendere İçmesi, İspendere/Malatya
 Kaplıca Suyu, Ceyhan/Adana
 Yeni Kaplıca, Bursa
 Kaynarca Kaplıcası, Bursa
 Eski Kaplıca, Bursa
 Midesuyu İçmesi, Çeşme/İzmir.⁵⁶

Yukarıda belirtilen kaplıcalardan Bursa'da bulunan 1555 tarihinde Kanuni Sultan Süleyman için Sadrazam Rüstem Paşa tarafından yaptırılan Yeni Kaplıca ve Bizans döneminde yaptırılmış olup XIV. Yüzyılda Murat Hüdevendigar (1359-1389) tarafından eski banyo yıkıntıları üzerinde yeniden inşa edilmiş olan Eski Kaplıca, fizik tedavi amacıyla ve kadın hastalıkları yanında egzamanın tedavisinde de yararlanılan ve günümüze dek kullanımı süregelen kaplıcalardır.⁵⁷

SONUÇ

Egzama tedavisinin Ortaçağ İslam tıbbı ve Türk tıp tarihindeki uygulamaları ile ilgili yaptığımız çalışma sırasında reçete örneklerinin yanı sıra kan alma, dağlama, akupunktur, diyet ve kaplıca tedavilerinin uygulamaları incelenmiştir. Günümüzde uygulanan halk tıbbı uygulamaları ile karşılaştırıldığında yüzyıllar önce uygulanan reçetelerin bugün de yaşadığı ve halk arasında uygulandığı saptanmıştır. Halk tıbbı uygulamalarından bazılarının bilimsel tıp tarafından onaylandığı (kükürt, katran ve kaplıca tedavisi gibi), bazılarının ise ilkel şekilleri ile halk arasında bir alışkanlık ve gelenek halinde değişmeden uygulandığı görülür. Örneğin, büyük Türk hekimi İbn-i Sina'nın egzama ile ilgili reçetelerinin halk tedavisinde yaşamaya devam ettiğini ve modern tıpta büyük öneme sahip olan ve egzamanın da yer aldığı psikosomatik hastalıklar ile ilgili yaklaşımın hekimlikte ilk kez onun tarafından uygulandığı söylenebilir. Bu bulgulardan yola çıkarak halk ilaçlarının yüzlerce yıldır kullanıldığını ve bazılarının etkilerinin bugünün tıbbında da bilindiğini söylemek mümkündür.

⁵⁶ A. Yalçın, *A'dan Z'ye Şifalı Bitkiler Ev İlaçları-Şifalı Sular Ansiklopedisi*, İstanbul, Geçit Kitabevi, 1994, 139.

⁵⁷ Ad. Erdemir, *Evlilyalar Şehri Bursa'nın Türk Tıp Tarihindeki Yeri ve Tıbbi Folklorumuz Bakımından Önemi*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 1994, 10-28.; M. Tokaç, *İlk Dönem (14.-15. Yüzyıllar) Türkçe Tıp Yazmalarında Cilt Hastalıkları ve Tedavileri*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İst. Ü. İst. Tıp Fak., 2000, 161-178.

للميتوبيا

يوخذ حب تشه الماش اسد حصه من الماش
سبي السكسويه صلب مثل الحجر سبي ويزاوت
نخل ويطلى والحقوا فذهب باذن الله
وكان يصفى صلبا حبه طلي خذ له حله شديده
مور صغى معرويه فاخذ من الاثر اس حبيز
ومن السكسويه جز فاصحتهما ثم ادفنهما
نخل وظلامه راسه مكن الحكه واذهب
بالسوفى جوصيه رصفه اماما ثم عا د اعل من
الاول فامر بقات عيه ذلك الطلي فاذا سكن
الحكه مذهب تنقه طلا لجان ووردا حرج جمع
البوط ومرد اسخ اجزا سرا ومن بوز المبتله
له اجزا اذاف بما البتله الحقا فان تعددت
فما الاس لموي الحصف فلا مل من ذلك الحث
ان ساء الله

للسعفه والقروح في الراس
يوخذ الجار الذي مع حكا الاعلاق والرماد

Belge 1: Martin Levey'in 1966 tarihli "The Medical Formulary or Aqrabadhin of Al-Kindi" adlı eserinde yer alan Al-Kindi'ye ait egzama tedavisinde kullanılan reçete örneği (s. 71).